

A szív bölcsessége¹

Friedmann Gusztávné nőegyleti elnök asszony feljegyzéseiről

The wisdom of the heart

On the notes of Mrs. Gusztávné Friedmann, President of the Women's Association

Hrotkó Larissza PhD

OR-ZSE

lara.r@t-online.hu

Initially submitted March 18, 2020; accepted for publication Apr.30, 2020

Abstract

Mrs. Friedmann Gusztav was the chairwoman of the Buda Jewish Women's Association between 1924 and 1937. Her diary about the major events of the Jewish Community of Buda was found in the Hungarian Jewish Archives. The diary provides a living historical image of national conditions, the functioning of the Jewish community and the contemporary social life of Jewish women.

Kulcsszavak: jótékonyság, közösség, napló, zsidóság, „numerus clausus”, Női Egyesület, hazafiság

Keywords: charity, community, diary, Jewry, “numerus clausus”, Women's Association, patriotism

A Levéltár közbeszól

Képzeli el a helyzetet, amikor a kutató már azon van, hogy nyomdába küldje az anyagot. Ám az utolsó pillanatban csörög a telefon, vagy érkezik egy e-mail és közlik vele, hogy újabb leletek kerültek napvilágra, amiért az ügyet még korántsem zárhatja le.

Esetemben a Magyar Zsidó Levéltár szolt közbe, ahol a ládákban naponta kerülnek elő izgalmasnál izgalmasabb anyagok, a Levéltár igazgatója pedig valahogy mindig tudja, melyik kutató milyen témával foglalkozik. És persze azonnal értesíti az illetőt, hogy hát dolgozhat tovább. Ez történt velem is.

Egy idő óta ugyanis keresem a Budai Izraelita Nőegylet (BINE) 20. század eleji működésével kapcsolatos adatokat. A lelet alig van. Néhány rövid levéltári iraton kívül eddig csak a régi újságcikkekből szerezhettem információt. Ezt olyan lelkiismeretesen, ahogy csak lehet, össze is raktam. Gondoltam, ennyi van, ez megy a nyilvánosság elé. De ebben a bizonyos utolsó pillanatban a Levéltárban megtalálták özv. Friedmann Gusztávné (Schichtam Teréz), BINE egykori elnöknője kézzel írt jegyzeteit.

Olyan 20. század eleji naplóval, amelyet egy zsidó nő írt közéleti témákról, Magyarországon még nem találkoztam. Judit R. Baskin 2004-ben publikált egy tanulmányt két női naplóról a „Nashim” zsidó teológiai folyóiratban (Baskin 2004. 65-96). Pauline Epstein Wengeroff „Memoiren einer Grossmutter” 1919-ben, Bella Rosenfeld Chagall „Brenendike likht” című naplója 1939-ben jelent meg. De hát ezek a munkák nem Magyarországon keletkeztek. Özv. Friedmann Gusztávné magyar nyelvű naplójában semmilyen adatot magáról vagy családjáról nem árult el. Az országot, a budai zsidó hitközséget és a nőegylet számos eseményének nyelvi képeiben azonban leírta önmagát is. Ha figyelmesen olvasunk a sorok között is, megtaláljuk ezt is.

¹ הכם לב – bölcsszívű: 2Mózes 35. 10.

A napló szerkezete és nyelve

Friedmann Gusztávné feljegyzései tartalmilag egy beszédgyűjteményt képeznek, amelyet mégis naplónak nevezek. Ennek oka a feljegyzés módja. A hölgy ugyanis következetesen múlt időben írta meg beszédeit. Helyes, ha azt képzeljük el, hogy mindig a rendezvények, vagy események után hazatérve emlékezetből rögzítette az elhangzottakat és a történéseket. Vagyis egy naplót vezetett róluk.

A naplót eseményekre osztotta, amelyekről szóló feljegyzéseket pontos dátumok megjelölésével vezetett be. A szöveg nagyobb része a nyelvtanilag nem mindig szabályos mondatokból tevődött össze. A prózai stílusú szöveget a szerző néha költőibb formával szépítette. Ekkor az egymás alá írt sorokban foglalta mondanivalóját. Mint például a napló 47. oldalán:

„A jubileumi év alkalmával üdvözlöm önöket, akik
tanítják az iskolában,
hirdetik templomban
a hit szentségét
áhitatos meggyőződéssel.
Az emberiség legrégebb idejétől mindig a pap, a rabbi mondását
Isten szavának tartották.
Mert bölcsesség, emberszeretet
vallási áhitat, ihlet volt a tudásuk.
Mert rabbinak lenni a biblia
szent tana szerint
KIVÁLÓSÁG”

(Budai Izraelita Nőegylet – egyleti feljegyzések 2020. 47.)

Maga az írás folyamatos, lendületes, jobbra dőlt, szabályosan formált betűkkel. Csak ritkán fordult elő egy-egy kihúzás, javítás, sőt a nevek felsorolásakor is a szerző csak egyetlen egyszer „spórolt” a papírral, azaz apróbb betűkkel írt, mint általában.

A helyesírás nem volt ennyire szabályos, de valószínűleg ez is megfelelt a kor szokásainak. Hiszen a zsidó hitközség – amint a naplóból kitűnik – a levelezésre és a hivatalos dokumentumok írására külön titkárt alkalmazott, akinek az volt a feladata, hogy a hivatalos levelezést szabályosan kivitelezze. A Budai Izraelita Hitközségben több titkár dolgozhatott. A Nőegylet levelezését a *Chevra Kadisa* titkára látta el (Budai Izraelita Nőegylet – egyleti feljegyzések 2020.7).² A hölgyek valószínűleg ritkábban írtak, vagy többnyire csak magán levelezést bonyolítottak le.

Nem csak a szavak helyesírásával volt baj Friedmann Gusztávné naplójában, a mondatok szerkezete sem volt hibátlan. Hiányoztak az írásjelek, amiért a szöveget – a jól olvasható betűk ellenére – helyenként nehéz volt értelmezni. A germanizmusok (például a főnévi igenévvel alkotott fordulatok sűrű használata) is jellemezték az írást. Abban a szövegrészben, amely Környei Árminné nevű egyleti tag németül elhangzott beszédét rögzítette, csupán egy hibát találtam, amely akár „ungarizmusnak” is mondható: a német „Kollege” helyett Friedmann Gusztávné „Colega” szót írt (62). Hogy Környei Árminné miért szólalt fel németül, a naplóból nem derült ki. Előfordulhatott, hogy a hölgy német vagy osztrák származású volt. Végül is Baracs Károlyné Schwarz Paula társelnök is Ausztriából származott el. (Hrotkó 2013.36)

A szövegben gyakoriak az olyan idegen lexémák, mint „konstatáltam, inszenáltam, dokumentáltam, analízis, girandol” stb. Ezeket a szerző hallás után jegyezhetette meg és ilyen formában írta le, ami úgyszintén nehezítette az értelmezést.

A mai szóhasználattól eltért a szövegben alkalmazott „elfogultság” (a naplóban: zavarodás) és a „felszólítás” (értsd: felszólalás) lexémák jelentése. Ezeket a napló írója valószínűleg rendszeresen hallotta

² A továbbiakban csak az egyleti feljegyzések oldalát jelölöm meg a zárójelben.

a rabbik, vagy a hivatalnokok beszédeiben. Igen kifejező a „dús” szó jelentésének régies kibővítése az ételekre: „dús uzsonna”, „dús étkezés” (értsd: bőséges).

Jellemző a napló feljegyzéseire hivatali – leginkább könyvelői-adminisztratív – szókincs. Az olyan szavak, mint költségek, fedezés, évvárás, számvizsgáló, iktat, bevétel, kiadás egyensúlya, mérleg, felmentvény, jóváhagyás, indítvány stb. a szöveg szakmai értékéről tanúskodnak. Ehhez kapcsolódik az is, ahogy a szerző a Nőegylet tevékenységét minősítette: „társadalmi kötelezettség”, „karitatív [caritativ]³ munka” (5) vagy „szociális munka” (59).

A szöveg keretét (*frame*-t) mégsem a szakmaiság képezte. Merem állítani, hogy Friedmann Gusztávné valóban személyes elhivatottságot érzett a jótékonyág megszervezése iránt. Adni akart a szegényeknek – ezért is gyakori az „adni” lexéma a szövegben. De úgy akart adni, hogy közben más embereket – és nem csak a nőket – követőjévé tett. Egyszerűen egy igazi agitátort láttam meg benne. A naplót ugyanis szinte bekeretezik a lelkesedéssel és buzdítással kapcsolatos *frame*-k.

A *frame* alatt egy olyan köznyelvi fordulatot értek, amely egyrészt közismert, gyakran szerepel a közbeszédben, másrészt könnyen felhasználható (mozgósítható) a kapcsolódó témák retorikájában:

„Az írott vagy mondott szöveg elemzésekor kiderül, hogy a szerző a szöveget a framek körül mintegy keretben építi fel. A framek nem csak a szövegírás szervező eszköze, de a szöveg tulajdonképpeni (még ha titkolt is) mondanivalója”. (Hrotkó 2018. 422)

Igy például a vallási témák *frame*-i felhasználhatók a társadalmi közbeszédben. Friedmann Gusztávné beszédeiben ez a lehetőség jól kivehető. A vallási kontextusból vett „lélek” főnévből képzett jelző „lelkes” és annak főnevesített formája „lelkesedés” a társadalmi retorikában éppen vallási eredete miatt hangzott meggyőzően. A „buzgó”, „buzdítás” lexémák is ezért hatásosak a társadalmi közbeszédben. Párosult ezzel néhány olyan kifejezés, amit emelt irodalmi stílusú szövegekből kölcsönzött a szerző (gyanúm szerint Kiss Arnold budai vezető főrabbi verseiből, vagy beszédeiből). Például „fennkölt”, „fennkölttség”, de a „gyarlóság” és „megtántorít” is.

A *frame*-k képesek a valóság megteremtésére, sőt a jövő képét is megrajzolhatják. Maga a beszélő elragadtatja magát a *frame*-k hatására és ezt a mentális állapotát hitelesen közvetítheti a hallgatóknak. (Hrotkó 2018. 426)

Beszédeit Friedmann Gusztávné többször a vallásos szókincsből vett *frame*-ekkel fejezte be: „Adja az Ég!”, „Isten ebben legyen segítők!””, „Bízva Isten kegyelmében”, „Jó Istenünk adjon ...”, „Isten áldja meg!”, „Isten védje meg!” Az elragadtatás néha olyan bejegyzésre bátorította fel, ami – legalábbis ma – érthetetlen számunkra. Ilyen a „Jehova” lexéma használata a 31. oldalon. 1937. április 15-i ünnepi beszédében két imából idézett néhány szót, ami együtt nem alkothat egységet, ezért ezt is csak az elragadtatásának tulajdonítom: „Jevorecho Adonaj ...”, „Elochenu Adonaj Echod ...” (98). Az úgy nevezett papi áldás és a „Smá” imádsága azon az ünnepélyes liturgián valamiért különösen megérintette a hölgyet.

Az országos viszonyok és a zsidóság helye a magyar társadalomban 1924-1938-ben

Feljegyzéseit a napló írója 1924. január 3-án a csongrádi bombamerénylet említésével kezdte. Elmondta, hogy az 1923. december 25-i jótékonyági bálon, amelyet a Csongrádi Izraelita Nőegylet szervezett, antiszemita merénylet áldozata lett egy „alig 18 éves” fiatalember Wolf Sándor és Jánosi Julianna szolgáló. Az utóbbi már a helyszínen halt meg. Az áldozatok fiatal kora és az, hogy a rendezvény jótékony célt szolgálta, különösen fájdalmas volt a napló szerzője számára.

Szinte nincs is olyan oldal a naplóban, amelyen – akár egy beszédben, akár az eseményekhez fűzött kommentárjában – nem említette volna a lakosság nehéz megélhetőségét és a szegénységet, amely döntően jellemző volt Friedmann Gusztávné környezetére. 1924. március 6-i feljegyzésből: „... horribilis a drágaság”, amiért sok pénzt kellett osztani a szegények között (8). Még jó, hogy az adakozási kedv nem

³ Az egyenes zárójelben írt szavak az eredeti kézirat szerinti formában jelennek meg.

apadt. Az 1924. évi purimi ünnepség alkalmából rengeteg süteményt hoztak a hölgyek és a jó módú családok gyermekei, biztosítva a szegény gyerekek uzsonnáját.

Sőt az 1924. április 3-i feljegyzésében megemlíti, hogy az ünnepségen olyan sok volt a sütemény, hogy jutott a környék szegényeinek is. Ebből azt is leszűrhetjük, hogy a Budai Izraelita Nőegylet tagjai nem éltek teljesen elzárva a nem zsidó környezettől, bár elsősorban a „szegény sorsú hittestvéreink” támogatására törekedtek (102).

Ugyanezen az oldalon, ahol Friedmann Gusztávné a Purimmal kapcsolatos gondolatokat fejtette ki, szóba hozta a „Numerus clausus”, amelyet igazságtalan és kimondottan zsidóellenes intézkedésnek tartott: „Mily Purim lesz az, amikor a mostani Hámánok és Hallerek rémes főtörvényei megszűnnek és nem lesz többé Numerus clausus.” (13)

Majd ismét a drágaságot és a szegénységet említette: „sok a szegény” (18, 38), „a szegények sokasága”, a „nagy nyomor”, „segíteni az álláskeresőket”, „minden éhezőnek egy tál meleg ételt adhassunk” (57).

Az ország lakossága nehezen élt, sok volt a munkanélküli és az olyan szegény család, amely gyermekeit csak külső segítséggel volt képes ellátni étellel és ruhával. Némely oldalon így foglalta össze ezt a helyzetet: „ezen nehéz időkben” (44), „ebben a szomorú időben” (98). 1929 februárjában ráadásul nagyon hideg is volt. Mínusz 24 fokot mértek, Budapesten pedig „grasszált” az influenza (82).

A 20-as években még friss volt a Tanácsköztársaság emléke, amely Friedmann Gusztávné számára egy rossz emlék lehetett. Ezt a korszakot „bolsevizmusnak”, illetve kommunizmusnak [communismus] nevezte visszaemlékezve a budai izraelita leányegyletre. Bár ebben az esetben nem is a napló írója emlékezett vissza (vajon hol lehetett abban az időben?), hanem Alapi Béláné elnöktársa, akire Friedmann Gusztávné hivatkozott. Úgy látszik, hogy a budai zsidóság egy része, köztük fiatal lányok, szimpatizált a „bolsevizmussal”. Hiszen a leányegylet éppen abban az időben alakult meg. Ám a Tanácsköztársaság leverése után az egyesület meg is szűnt.

A budai zsidóság másik része – és ehhez tartozott Friedmann Gusztávné is – polgári-konzervatív beállítottságú volt és ellenezte a „communismus” szellemének minden megnyilvánulását. Polgári szokásaik közé tartozott egyébként a kávéházak látogatása. A napló említi a „Ritz” kávéházát (38), máskor a hivatalos ünneplést is a kávéházban folytatták (64).

Nemcsak a „Numerus clausus” miatt tartotta Friedmann Gusztávné hátrányosnak a zsidóság helyét a magyar társadalomban, de ez a kormányzó rendelet valahogy különösen érintette. Talán azért, mert a környezetében erről beszéltek legtöbbször. Így az első világháború hőseinek megemlékezésével kapcsolatban, amikor a temetőben minden sírra rózsacsokrot helyezett el a Nőegylet, az elnöknő elmondta, hogy a zsidó katonák nem voltak rosszabbak, mint más vallások hősei, de az elesett zsidó hősök még sem kapnak olyan elismerést, mint a többiek, „mert él még a Numerus clausus”. (87)

A zsidóságot ért sérelmek ellenére Friedmann Gusztávné szerette Magyarországot és nem csak saját és a zsidó társadalom lojalitását, de hazaszeretetet is hangsúlyozta naplójában. A fenti temetőlátogatás alkalmából például a „hazafiaság és zsidóság egységes” voltáról beszélt. A „hit és hazaszeretet” „szentség” volt számára. (48)

A „vesztett háború” miatt a napló írója – hasonlóan a nem zsidó lakossághoz – szomorúnak látta a magyar társadalmi helyzetet: „nemzeti élet oly borzalmas megtépázása a zsidó társadalom lelkét is megremegtette”. (33) Átérezte a Trianon igazságtalanságát, ami abban nyilvánult meg, hogy az ország határait „szűknek” nevezte és együtt érzett a határokon túli magyarsággal. (87)

Ez azonban nem akadályozta meg őt abban, hogy kritizálja a magyar kormányt a zsidóság korlátozásáért. Egyik beszédében – amolyan világpolgár büszkeségével – említette Charles Lindberg repülési rekordját, mint egy olyan teljesítményt, amely megszüntette a térségek határait. De nyomban meg is jegyezte, hogy:

„a mi hazánkban azonban a tanszabadság korlátait még fenntartják, bízunk és reménykedünk, hogy ez is nemsokára meg fog szűnni.” (56)

Ugyanolyan reménnyel jegyezte fel a zsidó cserkészcsapat zászlóavatási ünnepségét. 1925. május 25-én vették fel a 311. számú, Vörösmartyról elnevezett csapatot az „Országos Cserkész Központba.” Az ünnepségen elmondott beszédében a hazafiaság kifejezését Friedmann Gusztávné természetesen nem hagyta ki. (29)

És hát minden korlátozás és erősödő antiszemitizmus dacára az 1937. december 5-i ünnepélyes díszközgyűlés végén a központi budai zsinagógában az Öntőház utcában elhangzott a magyar himnusz. (104)

A Budai Izraelita Nőegylet hitközségi szerepe és a Nőegyleten belüli viszonyok

A Budai Izraelita Nőegylet megalakulásának, illetve hivatalos bejegyzésének időpontja Friedmann Gusztávné naplójából sem derült ki. Egyes források szerint 1888 volt az alapítás éve (<http://urbface.com/budapest/a-p-50-es-bunker--a-volt-vizivarosi-zsinagoga>), de a napló szövegéből kiolvasható, hogy ez akár korábban is történhetett, esetleg már 1871-ben.

Tudniillik 1929. május 30-án, Eiser Edené elhunytával kapcsolatban Friedmann Gusztávné elmesélte, hogy az elhunyt 58 évvel ezelőtt – vagyis 1871-ben – fiatalasszonyként jelentkezett a Nőegyletben (91).

Az 1937. évi hitközségi ünnepség programja egyik pontjában azonban a Nőegylet „évszázados” munkájáról olvashatunk (103). Az „Egyenlőség” című neológ újság már 1932-ben megírta, hogy a budai izraelita nőegylet a 100. évfordulóját ünnepelte (1932/29-30. 19-20). Mindkét állítás akár igaz is lehet, hiszen a budai zsidók ekkor már belakták a Budát. (Hrotkó 2013.13). Az alakulás kérdése tehát lezáratlan marad, de a hivatalos egyleti bejegyzésének idejét sem tudjuk pontosan.

Az viszont biztos, hogy a Nőegylet a Budai Izraelita Hitközség egyik fontos intézménye volt, noha státusza alacsonyabb lehetett, mint a Chevra Kadisé.⁴ Ez abból is kiolvasható, hogy a Chevra elnöke minden alkalommal ott volt a Nőegylet közgyűlésein, de arról nem volt szó, hogy ez fordítva is történt volna.

Az, hogy az egylet közgyűlésein a hitközség vezetői mindig részt vettek, sőt Dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi is számos alkalommal a jelenlévők között volt, emelte az intézmény társadalmi rangját. De hát nehezen is tudott volna működni a korabeli hitközség a Nőegylet nélkül. A szegények, illetve rászorultak ellátása akkoriban még nem intézményesedett úgy, mint ma. BINE gondoskodott az ingyenes orvosi rendelő (Ambulatórium) működéséről, fenntartott diákmenzát, népkonyhát, szegények otthonát, de a zsidó kórházban is több ágyat fizetett a szegényeknek. Alapítványain keresztül a Nőegylet rendszeres tanulási és szülési segélyben részesítette a családokat, kiházasította a szegény árva lányokat, munkát keresett a munkanélkülieknek és eseti segélyt adott a rászorultaknak. Erre nagyon sok pénz kellett, amihez az egylet elnöksége és tagjai szorgalmasan kerestek forrásokat.

Az egyleten belüli viszonyokról az elnök asszony nem sokat írt, ám a szöveg alapján erről is alkothatunk véleményt. A bevételek fenntartása, illetve növelése érdekében az egyletnek terjedelmes elnöksége volt vagyonos és befolyásos hölgyekből. A Nőegylet számos társelnöke és alelnöke férje többnyire valamilyen hitközségi tisztséget viselt: főrabbi, rabbi, hitközségi elnök, Chevra elnöke, a jótékonyági elöljáró stb.

A hölgyek közül volt, akit az elnöknő kimondottan kedvelt, mert valószínűleg hozzá hasonlóan lelkesedett a vállalt munkáért és a Nőegyletért. Több oldalon keresztül találkozhatunk a „nagyrabecsült” Környei Árminné nevével, aki Dr. Cohn Dávid, a Nőegylet egykori tanácsadója és számvizsgálója menyee volt. Környei Árminné pénztárosként az anyósa egykori nőegyleti tisztségét vette át (18).

⁴ Szent egyletnek nevezett vallási intézmény, amely elsősorban a zsidó temető állapotával és a zsidó temetéssel törődött. Chevra Kadisa is foglalkozott a jótékonyasággal, főleg, amikor a zsidó közösség még kicsi volt.

Friedmann Gusztávné másik kedvence Alapi Béláné alelnök lehetett, aki úgyszintén gyakran szerepelt a naplóban. 1924 májusában a Nőegyletben tisztújítás volt. Az elnökségben olyan személyek is foglaltak helyet, akiket az elnöknő valószínűleg nem nagyon kedvelt, de fontosak voltak: Baracs Károlyné hitközség elnök neje, Dr. Schwarz Ernőné Chevra elnök neje, Dr. Kiss Arnoldné a főrabbi neje. A felsoroltak választásához Friedmann Gusztávné a következő megjegyzést tette:

Kíváncsi vagyok, hogy ezen tisztség által többet fog (fognak) e az egyesületünk érdekében dolgozni. A választmányi tagok fel lesznek azért szólítva, hogy választásukat fogadják el, mert ha nem, úgy nem fognak az ülésekhez meghívót kapni, mert a portó roppant drága. (19)

Sajnos a naplóból nem mindig derül ki, hogy a szerző egy, vagy több személyre gondolt, mert az igék számformái nem voltak egyértelműek. Feltételeztem, hogy az elmondottakat mindhárom felsorolt hölgyre vonatkoztatta!

Baracs Károlynéval kapcsolatban még egy másik helyen is tett egy nem nagyon udvarias gesztust. Ez 1927. december 22-én történt, amikor a nőegyleti hölgyek ünnepelték Szabó Jakab titkáruk születésnapját. Baracs Károlyné is szólalt fel, akinek beszédét a szerző egy mondattal foglalta össze hozzátéve a beszéd fontosságát lekicsinyítő „stb.” beszúrás.

Megjegyzem, hogy ugyanott az elnöknő teljes terjedelmében idézte Környei Árminné német nyelvű beszédét (63)!

Baracs Károlyné férje halálát is pár szóval, zárójelben intézte el az elnök asszony, holott általában igen terjedelmesen nyilatkozott a vezető személyek elhunytával kapcsolatban. És hát Baracs Károly udvari tanácsos úr nem csak Budán volt egy igazán ismert személy!

Még egy hölgy volt a Nőegylet tagságában, akit Friedmann Gusztávné nem szívesen említett. Dr. Szemere Samuné valószínűleg túlságosan újító volt az inkább konzervatív beállítottságú elnöknőnek. Szemere Samuné, aki egyébként felsőkereskedelmi iskola tanára volt, javaslatot tett egy női kulturális klub („club”) alapítására, amelyet a Nőegylet ernyője alatt akart működtetni. Az ötletet az elnöknő „furcsa eszmének” nevezte, de a javaslatot mégis szavazásra akart bocsátani. Igaz, előtte alaposan átbeszélhette ezt a szűkebb köréhez tartozó tagokkal, akik el is jöttek a taggyűlésre, hogy a javaslat ellen szavazzanak. Szemere Samuné azonban bölcsebbnek tartotta távolmaradását, és így a szavazásig a dolog el sem jutott. A napló írója a következőt jegyezte fel: „Így elmaradt ennek elutasítása. Esetleg, ha többség lett volna, én nyomban lemondtam volna” (37). Ez a mondat ugye önmagáért beszél!

Saját magáról özv. Friedmann Gusztávné csak keveset közölt a naplóban. A hölgy valószínűleg vagyonos volt, de legalábbis nem szegény. A csongrádi esemény miatt elmaradt budai bál veszteségeinek egy részét – 500.000 koronát – azonnal vállalta. Rendkívüli állóképességgel rendelkezhetett, amiről az a sok beszéd is tanúskodik, amit a hitközség különböző intézményeiben tartott. Sokat mozgott, néha az egészségét is veszélyeztette.

1928. október 7-i ünnepségen a Zsigmond utcai (mai Frankel Leó úti) körzetben még beszédet is tartott, mint mindig. Pedig már nagyon rosszul érezte magát: „megújult a már volt bajom, ott igazán vérezve vettem részt” – írta a 78. oldalon. Szerencsére kapott autót, haza ment, ahol két napig feküdt. De október 10-én már ment a Menta megnyitójára. Még egyszer a 82. oldalon említette, hogy lázas volt és fáj a szeme. Valószínűleg influenzás lett, mert akkor „grasszált” az influenza.

Egyetlen egyszer találkozunk Friedmann Gusztávné családjának említésével. A Menza bezárása alkalmából az elnöknő egy köszöntő levelet kapott a hitközség diákjóléti szakosztályától, amelyben a jókívánásokat neki személyesen és családjának küldték,

Előfordulhatott, hogy Bischitz Johanna híres pesti nőegyleti elnökhöz hasonlóan a budai elnöknő is szakképesítést kapott. Erről tanúskodhat a már említett adminisztratív-könyvelői szókinccse és szervezési készsége. Lehet, hogy Friedmann Gusztávné sokat olvasott, főleg verset. Hiszen szívesen használt fel költői formát, ha különösen ünnepélyes beszédet akart mondani. De még többet hallgathatott – úgy értem a

prominensek beszédeit, például. Sokat foroghatott a zsidó társadalom felső köreiből, ahol tanult és információra tett szert.

Szokása volt hallás után feljegyezni az idegen szavakat. Azok helyesírásának nem nézett utána, de nem is az újságban olvasta ki őket. Ugyanez történt a neveikkel, több nevet hibásan jegyzett fel. Baracs Károlyt az elnöki székben felváltó Kriszhaber Adolfot a napló utolsó oldalán is még mindig „Grieshabernek” írta. Feltételezhetem, hogy Kriszhaber úr pozíciója ellenére emberileg nem volt fontos Friedmann Gusztávné számára.

Amint Dr. Kiss Arnold budai vezető főrabbi sem volt igazán fontos neki, ami abban mutatkozott meg, hogy összekeverte a főrabbi jubileumait. A fontos az volt, hogy Kiss Arnold támogatásával a Nőegylet több bevételi forráshoz jusson. Ezt ugyan ki nem mondta, de elég világos volt.

1937-ben özv. Friedmann Gusztávné már 67 éves – ha hinni lehet az UrbFace adatainak, de hát ennél biztosabb információval egyelőre nem is rendelkezünk – és a Nőegylet díszelnőknője volt.

Reflexió: A jótekonyság, a hagyomány és a társadalmi egyensúly

Dolgozatom főcímét Mózes második könyvéből választott szavak alkotják. „Bölcszívűeknek” nevezte az Örökkévaló az olyan embereket – férfiakat és nőket – akik vagyonukból adományoztak a Szentély építésére. A magyar köznyelv az ilyen embert inkább nagylelkűnek mondja. De ez is magában foglalja a körültekintés és a távollátás képességét, ami a bölcsesség attribútuma. „Adni”, „adakozás”, „adomány” szó Friedmann Gusztávné naplójában a leggyakrabban előforduló lexémák közé tartozik, ezért hasonlítottam a jótekonyságot a szív bölcsességéhez. Hiszen tevékenységével a napló szerzője nem csupán empátiából, de társadalmi felelőssége tudatából is mentette meg az emberi életeket.

Záró szavaimban még sem csak ezekről a magasztos tettekről és fogalmakról, hanem a hagyományos női szerepek és a magyar társadalom 20. század eleji változására is kitérek. Friedmann Gusztávné jótekonysága és annak szakszerű megszervezése önmagában még nem lépett ki a zsidó nő hagyományos tevékenységi keretéből. Az első világháború utáni években azonban megváltoztak az életkörülmények, a zsidó hitközség társadalmi és politikai helyzete is változott. Ezzel együtt átalakultak a hagyományos zsidó élet keretei. Ezt a napló írója is érezte, habár szándéka szerint inkább a Jiddise Mame (zsidó anya) szerepében maradt volna, aki hagyományosan szervezi és konszolidálja a zsidó családot. A jótekonyság egyik természetes vonása volt számára az asszonyi és anyai voltának. Ezen túlmenően női társadalmi törekvést (mint például Szemere Samuné női kulturális klub alapítását, vagy Baracs Károlyné aktivitását a cionista mozgalomban, amiről a napló ugyan nem szólt, de elképzelhető, hogy éppen ezért alakulhatott ki az idegenkedés az elnök asszony és Baracs Károlyné között) nem tartotta helyesnek.

Mai kutatók különböző módon ítélik meg a nőegyleti hölgyek szerepét. Lendvai Mária a Pesti Izraelita Nőegylettel kapcsolatos 2002. évi tanulmányában azt írta, hogy a nőegylet megalakításával néhány társadalmilag érzékeny zsidó nő modernizált választ adott a fokozódó városi nyomorra. (Lendvai, 2002. 55-61, itt: 55). Ugyanúgy vélekedett Bácskai Vera is, aki a zsidó jótekonyság 19-20. századi „elvilágiasodásáról” beszélt. (Bácskai Vera 1993. 86)

A zsidó nők jótekonysági tevékenységéről szóló dolgozatok többsége mégis a zsidó hagyományból és nem a női emancipációból indult. Mint például Radnóti Ilona a pécsi izraelita nőegyletről szóló tanulmányban. (Radnóti Ilona 2016. 41). Persze, Radnóti is újdonságot látott a női egyesületekben a hagyományos egyéni jótekonysághoz képest. Újszerű ebben a zsidó struktúrában számára az volt, hogy a nők családi kereteiken kívül többé-kevésbé önállóan fejtették ki aktivitásukat.

Beszélhetünk-e a zsidó nők társadalmi szerepének változásáról a nőegyleti tevékenység kapcsán? Vagy voltak egyéb, az ország minden társadalmi csoportját és rétegét érintő külső események, amelyek a nőegyleti tevékenységnek is új értelmet adtak a 20. században?

A téma bővebb környezetének kutatása érdekében kerestem a nem zsidó magyar női naplókról, illetve visszaemlékezésekről írt tanulmányokat. Ilyen szempontból relevánsnak találtam Glässerné Nagyillés Anikó munkáját (2018. 431-439). Tanulmányának hősnője egy osztrák származású, gyorsan magyarosodó keresztény család ivadéka volt. Pataki Sándorné Schwarz Róza egy újság pályázati felhívására válaszolva 1938-ban így foglalta össze a női szerepek változásának körülményeit:

„világháború, békekötés, trianoni viszonyok, gazdasági válságok éppen úgy érintették a nők életét, mint a férfiakét. A keservesen nehéz idők végső próbára tették a magyar nők erejét is: mit bír el gondban, aggodásban, bánatban, fizikai és szellemi munkában, helyt tud-e állni rendkívüli körülmények között.” (Glässerné Nagyillés 2018. 435)

Friedmann Gusztávné is hasonlóan írta le a naplójában az 1920-30-as évek nehézségeit és társadalmi kihívásait. Azzal a különbséggel, hogy leírását kiegészítette a zsidóságot érintő specifikus problémákkal. Schwarz Róza, Glässerné Nagyillés Anikó hősnője a háború alatt és ezután a családi teendői mellett ellátta a bevonult férje munkáját, aktívan részt vett a közösség életében és gondoskodott a rábízott óvodás gyerekekről. Ennek során mutatkozott meg, hogy a hölgy az osztrák származása ellenére „erősen magyar érzelmű” lett. Mindkét nő – Friedmann Gusztávné zsidó nőegyleti elnök asszony és Pataki Sándorné Welfauai Schwarz Róza Ludovika keresztény naplóíró – igyekezett jobbítani a háborús veszteségektől sújtott magyar társadalmat, amely szemük láttára fokozatosan kettéhasadt.

Friedmann Gusztávné hangsúlyozta ugyan saját és az egész budai zsidóság hazafiaságát, ami elsősorban a neológ zsidók polgári hagyományához tartozott. De valószínűleg nem öltöztette volna a zsidó gyerekeket magyaros viseletbe, ahogy ezt Schwarz Róza tette. Sőt beszédeiben Friedmann Gusztávné többször indulatosan bírálta a kormányzati szerveket a zsidóság jogai csorbítása miatt.

Az, hogy egy nő nyilvánosan értékelte az országos társadalmi és politikai viszonyokat, valóban egészen új eleme volt a zsidó közösségi életnek. A jótékonyosság pedig – valószínűleg elkerülhetetlenül – politikai színezetet kapott.

Irodalom

Budai Izraelita Nőegylet – egyleti feljegyzések

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, <http://collections.milev.hu>

(kiadás alatt)

Bácskai Vera, Nagykereskedők Pesten a XIX. század első felében In: Léderer Pál (szerk.) *Az úri Magyarország. Társadalomszerkezet és rétegrajzok*. Budapest, 1993. 86.

Judith R. Baskin Piety and Female Aspiration in the Memoirs of Pauline Epstein Wengeroff and Bella Rosenfeld Chagall in: *NASHIM: A Journal of Jewish Women's Studies and Gender Issues* 2004. 65-96

Glässerné Nagyillés Anikó, Hagyományos polgári női szerepek válsága a Nagy háborúban in: Glässer Norbert-Mód László (szerk.) *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék: Szeged, 2018. 431-439

Hrotkó Larissza, „Újlaki-Frankel” – egy nagyvárosi zsinagóga 125 éves történetéhez in: *Frankel 125*, Gabiano Print nyomda és kiadó kft. : Budapest, 2013. 13-43.

Hrotkó Larissza, A politikai felelősség tudatában. A női pacifista újságírás lingvisztikai elemzése in: Glässer Norbert-Mód László (szerk.) *A Nagy Háború hatása a mindennapok kultúrájának változására*. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék: Szeged, 2018. 420-430

Lendvai Mária, A Pesti Izraelita Nőegylet megalakulása és szociális intézményrendszerének kiépülése (1866-1885) In: Toronyi Zsuzsanna (szerk.) *A zsidó nő*, Budapest: Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, 2002. 55-64

Radnóti Ilona, A pécsi izraelita jótékonyági nőegylet a dualizmus korában In: Harsányi László, *A magyarországi zsidó egyesületek fél évszázada (1868-1919)*, 2016. 41.